

Van Medina naar Tanzimat: samenleven in een Islamitische staat

Essay voor Vroegmoderne Geschiedenis van het Midden-Oosten

Nienke Wessel s4598350 | 15 april 2020

Conflicten gebaseerd op religie, cultuur en geschiedenis zijn ons allemaal niet onbekend, ook niet in onze huidige tijd. De geschiedenis van Europa, eigenlijk van de wereld, is er mee doordrenkt. Waar soms landen tegen elkaar vechten, zijn het aan de andere kant ook 'gewone' burgers, die met elkaar op de vuist raken vanwege hun geloof of hun normen. Toch zijn er in de geschiedenis ook momenten te vinden waarvan gezegd wordt dat mensen met verschillende geloven harmonieus met elkaar samenleefden. Één van de eerste dingen die ik bijvoorbeeld leerde bij mijn studie Spaanse Taal & Cultuur was hoe in Al-Andalus (Spanje ten tijde van de Moslims) christenen en moslims harmonieus met elkaar leefden.

Samenlevingsvormen zoals die toen in Spanje te vinden waren, zien we meer in de geschiedenis van de Islam. Dit begint al bij haar ontstaan, met de grondwet van Medina, opgezet door profeet Muhammed, en gaat door tot in de latere jaren van het Ottomaanse rijk. We zien dat moslims, christenen en joden samen leefden in redelijke harmonie.

Echter, de vraag komt dan gelijk op; hoe harmonieus was dat nu eigenlijk? Betekende 'harmonie' dat elke gelovige gelijk was, dat er geen discriminatie was? Of betekende harmonie dat je niet moest kiezen tussen de dood en conversie naar Islam? Dat laatste lijkt met onze moderne blik een wat extreem voorbeeld, maar de Spaanse inquisitie (om nog maar een ander Spaans voorbeeld erbij te halen), laat toch wel zien dat ook na de west-Europese middeleeuwen stevige maatregelen genomen konden worden tegen mensen die van het 'verkeerde' geloof waren.

In dit essay bespreek ik de positie van moslims, christenen en joden in het midden-oosten en het Ottomaanse rijk. Daarbij gaat het om de vraag: hoe harmonieus was het echt, vooral voor de gemiddelde onderdaan? Ik kijk ook naar de veranderingen die er de door de jaren zijn geweest. Werd het beter, slechter, of bleef het gelijk? En beter of slechter voor wie, eigenlijk? Ik zal proberen daar op in te gaan, ook al is de beperkte ruimte hier niet genoeg om het complete beeld te geven.

Ons verhaal begint in 622, met profeet Muhammed, de belangrijkste figuur in de Islam.

De grondwet van Medina en het pact van Umar

Toen Muhammed met zijn volgers in Medina kwam, heeft hij daar de grondwet van Medina opgesteld. De exacte datum is onbekend, maar meestal wordt het jaartal 622 genoemd, het jaar waarin Muhammed met zijn volgers reisde vanuit Mekka naar Yathrib, later Medina genaamd. De grondwet werd opgesteld om een eind te maken aan het vechten tussen de verschillende stammen die op dat moment in Medina woonden. Deze stammen bestonden uit joden en andere gelovigen. De grondwet legde vast hoe met elkaar om te gaan en hoe conflicten op te lossen. Daarmee wordt het gezien als het begin van het harmonieuze samenwonen tussen mensen van verschillende geloven.

Naast deze grondwet is er ook nog een andere wet die als klassiek wordt gezien in het beschrijven van de banden tussen moslims, joden en christenen: het pact van Umar. Qua tijdsperiode zijn we nu ergens in de 9e eeuw, al is de exacte datum en opsteller van het pact nog het onderwerp van grote discussie in de academische gemeenschap. Het is zelfs nog maar de vraag of het pact zoals hij nu bekend is echt in die vorm bestaan heeft. We hebben op dit moment meerdere versies met kleine, doch belangrijke verschillen.

Belangrijk is om te realiseren dat de Islam na de tijd van Muhammed tot het verschijnen van het pact enorm gegroeid is en grote gebieden heeft veroverd. Dat zijn ook gebieden waarin christenen en joden leefden, en waar dus een manier van samenleven gevonden moest worden. Daarom ook dat het pact welkom was. Het pact geeft namelijk in groot detail weer hoe om te gaan met elkaar. Dat moet dan vooral gezien worden als voorschriften van wat christenen en joden wel en vooral niet moesten doen; het pact legde weinig op aan moslims. Wat echter wel belangrijk was, was dat als de christenen en joden zich zo gedroegen als voorgeschreven, dan mochten ze hun geloof houden en werden ze met rust gelaten. Christenen en joden werden namelijk gezien als ‘mensen van het boek’, en mochten daarom hun religie uitoefenen zolang deze geen gevaar vormde voor de moslimorde.

Dat laatste uitte zich vooral in een verbod van het converteren van moslims naar het christendom of jodendom, en een algemeen verbod op het bouwen van nieuwe kerken of synagogen. Op dat laatste kon echter een uitzondering verkregen worden, die in de loop van de eeuwen ook wel degelijk uitgedeeld werd.

De *dhimmis*

Deze speciale status voor christenen en joden kwam voort uit de sharia, de islamitische religieuze wet, welke aangeeft dat christenen en joden in zekere mate beschermd moesten worden door de staat. Daaruit voort komt de term *dhimmi*, wat ‘beschermd persoon’ betekent. De *dhimmis* waren dus de christenen en joden die in de islamitische rijken leefden. Deze term is tot aan het eind van het Ottomaanse rijk blijven bestaan.

In de praktijk betekende het zijn van een *dhimmi* verschillende dingen. Het voordeel was dat men geoorloofd was hun geloof uit te oefenen, zonder het risico te lopen daarvoor veroordeeld of verbannen te worden. In principe was het moslims ook ver-

boden om *dhimmis* aan te vallen. Er was dus een zekere religieuze vrijheid onder het *dhimmi*-systeem.

Het was echter zeker niet zo vrij als wij dat gewend zijn in onze huidige samenleving. *Dhimmis* werden op verschillende manieren sterk gediscrimineerd, deels via de staat en deels via de gewone samenleving. Zo werd er gevraagd van *dhimmis* om zich anders te kleden dan moslims, zodat iedereen in het openbaar kon zien wat je geloof was. Dit trok zich zelfs door tot in het badhuis, waar men dan speciale kettingen of riemen moesten dragen om toch herkenbaar te blijven als niet-moslim. Het was echter wel zo dat de mate waarin deze regels gehandhaafd werden erg verschilden.

Tijdens het Ottomaanse rijk verschilden sultans in hoe belangrijk ze het vonden om de maatregelen te handhaven. Er is daarin in de geschiedenis een golfbeweging te zien: maatregelen werden steeds zwakker gehandhaafd, totdat een *hardliner* sultan besloot dat de maatregelen weer strenger moesten worden. Vaak legden die er dan nog een paar maatregelen bovenop. Dit patroon is bijvoorbeeld duidelijk in de mate waarin de kledingvoorschriften werden gehandhaafd.

In de praktijk was ook te zien dat hoewel de groepen onder één staat vielen, ze vaak alsnog gescheiden van elkaar leefden. Zo kan je in het oude deel van Jeruzalem nog steeds een moslimwijk, Joodse wijk, christelijke wijk en Armeense wijk onderscheiden. Aan de andere kant waren er ook steden en dorpen waar men wel door elkaar leefde. Soms had dit ook tot gevolg dat men mee ging doen met elkaars feestdagen, en dat zo de grenzen van religie een beetje vervaagden.

Wel was er duidelijk een sociale orde, waar de moslims bovenaan stonden. Christenen en joden moesten bijvoorbeeld aan de kant als er een moslim aankwam, of een zitplek opgeven. Daarnaast was er ook binnen de *dhimmis* nog een orde, waarbij de christenen, die veel talrijker waren dan de joden, boven de joden stonden.

De leefpraktijk van *dhimmis* verschilde dus enorm van gebied tot gebied, en van tijd tot tijd. Ook is te zien dat de wetten en regels van de sultan niet overal even goed doorkwamen. Dat is te begrijpen in een rijk zo groot als het Ottomaanse rijk. En soms maakte het de sultan ook niet heel veel uit. De filosofie was dan om iedereen maar met rust te laten zolang er geen onrust werd veroorzaakt.

De bestuurlijke kant

Naast de sociale kant die net besproken is, zit er ook nog een bestuurlijke kant aan het verhaal. Al vrij vroeg in het Ottomaanse rijk werd het zogenaamde *millet* systeem opgezet. Dit houdt in dat aan de leiders van de verschillende groepen (orthodoxe christenen, joden en Armeense christenen) een bepaalde macht werd gegeven om hun eigen volk te leiden. Zo'n groep werd dat een *millet* genoemd. De mogelijkheden tot leiden lagen dan wel binnen de perken van het grotere leiderschap van het Ottomaanse rijk. Het gaf de leiders de mogelijkheid om bepaalde zaken binnen de groep te regelen, zoals vormen van rechtspraak en het innen van belasting.

Er moet wel opgemerkt worden dat deze groepen, hoewel ze hier homogeen neergezet worden, enorm divers waren. Vooral de joden bestonden uit meerdere groepen en geloven, zoals onder andere de Sefardische en Asjkenazische joden. Toch maakte het systeem dat deze groepen samen werkten. Het was namelijk ook voor hun voordelig om dat wel te doen en samen een front te vormen.

Overigens werden de moslims ook een *millet* genoemd door de staat. Een groot verschil was wel dat zij niet de speciale *dhimmi* belasting moesten betalen die de *jizya* werd genoemd. Deze belasting was erg belangrijk voor het rijk; aan het begin van de 18e eeuw vormde het ongeveer 40% van het inkomen van de staat.

Waarom werkte het?

Waarom de *dhimmi* status in combinatie met het *millet* systeem zo goed werkte dat dit rijk in relatieve rust eeuwen kon bestaan, is een vraag waar het laatste nog niet over gezegd is. Sharkey stelt in haar boek de vraag of de *dhimmis* misschien net onderdrukt genoeg waren zich niet te misdragen, maar niet onderdrukt genoeg dat ze in opstand kwamen. In elk geval is een belangrijk onderdeel van het succes dat de moslims zich, zowel op individueel als staatsniveau, niet bedreigd voelden door de andere geloven, en ze daarom vaak lieten voor wat ze waren. Toen dat veranderde tegen de negentiende eeuw zien we ook dat de spanningen oplopen.

Westerse invloed

Tegen het eind van het Ottomaanse rijk werd de invloed van het westen, en daarmee van ideeën uit de verlichting en ideeën over gelijkheid, steeds groter. Naast dat deze ideeën binnenkwamen en de bevolking onrustiger maakten, was er ook het concept van buitenlandse bescherming. Dit hield in dat bepaalde landen het recht kregen om bepaalde bevolkingsgroepen te beschermen binnen het Ottomaanse rijk. Zo beschermde Frankrijk de katholieken, Rusland de Rum en de Armeense christenen, en Groot-Brittannië de protestanten. De andere kant op had het Ottomaanse rijk weer invloed op de moslimgemeenschappen in hun landen.

Echter, terwijl het rijk zwakker werd, werd het ook meer beïnvloedbaar. Diplomaten maakten daar gretig gebruik van. Dit kwam uiteindelijk tot uiting in de *Tanzimat*, de reorganisatie van het Ottomaanse rijk van 1839 tot 1871. De grootste keerpunten in de *Tanzimat* waren de hervorming van 1839 en de hervorming van 1856.

De eerste hervorming beloofde regulering van belasting, legeroproepen voor *dhimmis* en eerbied voor leven, vrijheid en bezit, niet alleen voor moslims, maar juist voor alle groepen uit de samenleving. De tweede hervorming verbood discriminatie, ook verbaal, wat er bijvoorbeeld voor zorgde dat moslims andere groepen niet meer mochten uitschelden voor *kafirs* (afvalligen).

Waar we misschien zouden verwachten dat deze hervormingen met open armen ontvangen werden, vooral door de christenen en joden, viel dat toch tegen. Dat had

verschillende redenen. Ten eerste was er vanuit de moslimgemeenschap weerstand op het verlies van de bevoorrechte positie. Daarnaast voelden sommigen christenen en joden alsof ze een deel van hun identiteit zouden verliezen als iedereen als hetzelfde werd gezien. Sommige religieuze leiders zeiden zelfs dat men gestraft zou worden door God als men zou stoppen met het dragen van typische kleding.

De meeste mensen zaten ook niet te wachten op onderdeel worden van het Ottomaanse leger. Dat was altijd alleen voor moslims toegankelijk geweest, maar was levensgevaarlijk, en de meesten kwamen niet meer terug. Christenen en joden zaten niet te wachten op dat doodvonnis en moslims wilden niet dat hun leger, soms toch wel gezien als religieuze missie, bedoezeld werd door andere geloven.

Daarnaast ontstond er een conflict in het zijn van Ottomaans onderdaan en beschermd persoon door land X uit het Westen. Deze onduidelijke status hielp ook niet mee. Beide partijen wilden hun invloed uitoefenen, wat niet samen ging.

Ook liepen de spanningen tussen de groepen op door andere omstandigheden. Bepaalde christenen hadden relatief veel geld verdiend door handel met het westen, bijvoorbeeld zijdehandel met Frankrijk. Door verzwakte maatregelen waren ze nu ook in staat deze rijkdom wat meer te tonen. Dat leidde er bijvoorbeeld in 1850 in Aleppo toe dat moslims ongelooflijk gewelddadig reageerden tegen rijke christenen toen er een legeroproep was gehouden voor de moslims. 70 á 80 overleefden het niet. De uitbarsting werd veroorzaakt doordat Moslims hun bevoorrechte status zagen verdwijnen; hun staat verslechterde hun positie alleen maar, bijvoorbeeld met oproepen voor het leger, terwijl de positie van de christenen, vooral rijke christenen, alleen maar beter werd. Sociale onrust was dus groot.

Tot slot zaten christenen soms ook niet te wachten op het verdwijnen van alle distincties. Zij stonden dan wel onder de moslims, maar nog boven de joden, en vonden het ook niet wenselijk om op gelijke voet geplaatst te worden.

Al met al was het dus niet zo makkelijk, en leek het in de *Tanzimat* er niet harmonieuzer op te worden, terwijl dat wel was waar de staat op hoopte.

Conclusie

In de turbulente geschiedenis van het Ottomaanse rijk zien we veel gebeuren op het gebied van het al dan niet harmonieus samenleven van mensen met verschillende gewoontes. Aan het eind werden oude pactsen vervangen door nieuwere wetten die niet hun beoogde effect leken te hebben. Was de samenleving te veel veranderd om de oude situatie nog houdbaar te laten zijn? Waren de nieuwe wetten wel behulpzaam, maar niet genoeg, of werkten ze juist tegen? Het zijn ingewikkelde vragen waar nog niet over uit gepraat is. In elk geval levert het Ottomaanse rijk dus nog genoeg stof voor discussie op.